

la prostitució. Respecte a la Confraria de Sant Miquel (segle xv) esmentada, presumim que no era una confraria gremial, sinó únicament religiosa i d'assistència. En el capítol següent, «La gran desfeta. Les dones i la destrucció del barri jueu de Palma», s'exposen les conseqüències de l'avalot de 1391 en les famílies i específicament en les dones: fugides i conversions forçades, algunes vídues per mort dels marits durant l'avalot, així com les reclamacions de deutes a què es veuen obligades per treballs efectuats pels difunts anteriorment. Segueixen les breus conclusions i la bibliografia utilitzada, com ja hem esmentat.

Ens trobem davant d'una obra de divulgació en què el títol no reflecteix del tot el contingut, ja que també ens parla de jueves i jueus conversos. D'altra banda, creiem que una introducció general sobre els jueus mallorquins explicant la dependència directa dels sobirans i dels seus representants, els privilegis atorgats, el respecte a les lleis, els costums i la religió propis, les condicions i la ubicació dels calls i els oficis que generalment desenvolupaven, hauria evitat repeticions gairebé en cadascun dels capítols.

MARIA CINTA MAÑÉ I MAS

Arxivera jubilada de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

cmanemas gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-4771-0365>

Jonathan RAY. *Jewish Life in Medieval Spain. A New History.* Filadèlfia: University of Pennsylvania Press, 2023. 343 p.; 23,5 cm. ISBN 978-1-512-82383-7.

Jonathan Ray és autor de diversos treballs monogràfics, entre els quals *The Sephardic Frontier: The 'Reconquista' and the Jewish Community in Medieval Iberia* (Cornell University Press, 2006) i *After Expulsion: 1492 and the Making of Sephardic Jewry* (New York University Press, 2013), també d'un volum de compilació d'articles, *The Jew in Medieval Iberia 1100-1500* (Academic Studies Press, Brighton, Massachusetts, 2012), a més de diversos articles, en els quals avalua el món jueu a la península Ibèrica a l'edat mitjana i on tracta el tema de la identitat sefardita.

Dins la seva línia de treball, el llibre present emprèn la difícil tasca de revisar les narratives clàssiques del món jueu hispànic encapçalades per Baer i Ashtor, sobretot, tal com explica l'autor, en qüestions com la pressuposada superioritat de l'experiència asquenazita medieval davant la debilitat cultural i

espiritual dels jueus andalusins i hispànics que es troba en l'obra de Baer. Certament, la revisió és extremament útil donada la distància cronològica que ens separa d'aquestes obres —tot i que encara són fonamentals—, i Ray ha fet un considerable esforç compilador de treballs de recerca recent.

Conceptualment, el llibre s'enfoca en la creació de la identitat sefardita com a cultura específica jueva hispànica, fruit de la interacció entre jueus provinents dels mons islàmic i cristià. Tanmateix, el llibre no acaba d'aclarir el concepte en relació amb geografies i cronologies, i de vegades Sefarad és al-Àndalus, de vegades és Castella i Navarra i de vegades es defineix Catalunya i fins i tot Provença com a part del món cultural sefardita fins al segle XIII. La idea de sefardita es dilueix en els capítols dedicats als segles XIV i XVI, on s'insisteix en la diversitat de l'experiència jueva, però retorna a l'epíleg, referit clarament a la identitat dels exiliats de 1492 i els seus descendents, i la basa en trets que Ray diu que ja eren comuns en el període medieval: la dedicació a certs oficis artesanals i a la medicina, les habilitats financeres i diplomàtiques i l'exercici com a cortesans/funcionaris (aspectes que poden ser qüestionats des del punt de vista d'identitat) sobre els quals es construeixen nous elements com la llengua (ladí) i sobretot la creació d'una expressió cultural comunitària fonamentada en la nostàlgia d'Espanya i Portugal. Si bé així el concepte sefardita presenta certs problemes, Ray incorpora de manera més satisfactòria la idea de les subcultures jueves: l'experiència jueva medieval com a variada i localitzada, emmarcada en contextos específics i en cronologies i geografies diferenciades, tot i que canalitzada a través de comunitats lligades constantment a través d'intercanvis d'idees, i el reconeixement del substrat comú a tots els jueus dins l'Europa medieval.

L'intent de donar una perspectiva àmplia i cobrir tots els aspectes de la vida jueva medieval a Espanya és una tasca lloable, però comporta certs compromisos. Per un cantó, el llibre —com es declara en la introducció— és una introspecció de la vida jueva. Més encara, la interacció entre jueus i musulmans primer i jueus i cristians després és articulada a través de les relacions amb el poder reial i caracteritzada per pressió i violència. Això suposa una perspectiva enfocada a les elits (Ray observa també a la introducció que la informació sobre sectors no privilegiats de la societat imposa certs límits) i sobretot als jueus de cort i funcionaris reials. Aquests es consideren sota una òptica negativa com a elements aculturats, responsables de desigualtats socials dins les comunitats i d'atraure odi sobre tots els jueus, que per extensió són percebuts com a aliats d'un poder reial corrupte i opressiu. La constitució política de les aljames, el seu lideratge i la seva interacció amb el poder reials són

tractades poc més enllà de remarcar les tensions amb el grup de cortesans i la seva insuficiència i ineficàcia (per exemple, a través del fet que serveis comunitaris —caritats o confraternitats— eren organitzats per particulars).

Pel que fa al món intel·lectual i religiós, Ray ofereix informació considerable i aprofundida sobre els representants de l'alta cultura jueva medieval hispana i les seves connexions dins del món de les subcultures jueves, reivindicant llur altura moral. El tema de l'aculturació és potser menys negatiu en aquest apartat, i es reconeix la influència de l'àrab i més tard del llatí, tot i que es presta en general poca atenció a l'intercanvi d'idees vingudes de o viscudes en paral·lel al món cultural islàmic o cristià (per exemple, amb relació a debats sobre misticisme o racionalisme).

L'aproximació als aspectes econòmics de la vida jueva és també introvertida i generalitzant, i es discuteix la dedicació dels jueus a oficis artesanals de caràcter modest, al comerç a petita i mitjana escala —incloent el comerç internacional— i al crèdit. Aquestes seccions podrien haver estat més desenvolupades i més equilibrades amb relació a l'èmfasi posat en les elits i els jueus cortesans. Tanmateix, Ray compensa una mica la qüestió referint-se, tot i que breument, a la inclusió dels jueus dins la cultura notarial a la Corona d'Aragó com a mostra d'interacció.

És de lloar l'esforç fet per Ray en integrar en el llibre consideracions sobre el rol de les dones dins del món jueu en un llibre en què el discurs dominant és majoritàriament masculí. Es parla de la participació femenina en els negocis crediticis, en el món de la medicina i en expressions de pietat popular (exercici de màgia i encantaments). Malgrat això, aquest també és un aspecte que podria haver estat més desenvolupat considerant el treball de les dones dins l'artesanat, o aspectes com el de la participació o la resistència femenina en processos d'aculturació i de conversió.

Estructuralment, el llibre es divideix en una introducció, set capítols i un epíleg que segueixen, en principi, un ordre cronològic.

La introducció expressa la posició del treball dins dels debats generals sobre convivència i declara la intenció de combatre estereotips sobre la vida jueva medieval en el context andalusí i hispànic. Ray defineix el treball com una visió de les dinàmiques internes de la societat jueva i presenta les línies majors que se seguiran en el llibre.

Al primer capítol («El marge oriental. La vida jueva a al-Àndalus») es presenta el tema de la identitat sefardita, resultat de l'activitat de jueus arribats arran de la conquesta islàmica de la península Ibèrica. Es discuteix el rol de les elits il·lustrades i dels jueus funcionaris o cortesans contraposats a una ma-

joria de població dedicada a oficis i comerç modestos i distribuïda generalment en petites comunitats.

El capítol segon («Societat en transició») explica l'exportació de la cultura àrab i del judaisme andalusí a terres cristianes arran dels moviments migratoris motivats per la caiguda del Califat i les irrupcions d'almoràvits i almohades. Ray es fixa altre cop en cortesans i elits intel·lectuals. S'avalua la posició dels jueus als regnes cristians als segles XI i XII com a relativament més positiva que en terres islàmiques, basant-se en els furs, que atorguen a les comunitats un cert poder per a negociar condicions de vida amb les autoritats reials, sense, però, deixar de ser vulnerables al creixent esperit de croada i als esforços missioners.

El capítol tercer («Conflicte i confluència al segle XIII») discuteix l'aportació dels immigrants andalusins a la cultura jueva al sud de França, i per extensió a la resta d'Europa, i presenta el Llenguadoc, Provença i Catalunya com a llocs rellevants en la creació i transmissió de tradicions dins d'una diversitat de subcultures jueves que s'examinen a la vista dels debats sobre racionalisme aristotèlic i misticisme. Es defineixen les aljames com a organismes heterogenis formats per líders provinents de famílies tradicionals, intel·lectuals i «altres» i es remarca la tensió interna de les comunitats causada pels contactes amb el poder cristià, retornant al tema de l'aculturació i els jueus funcionaris. El capítol tracta de l'estatut dels jueus des del punt de vista de la fiscalitat reial i la legislació i discuteix la creixent visió negativa arreu d'Europa de la imatge dels jueus com a agents de governs corruptes i usurers i que culminen amb l'aparició d'acusacions d'assassinat ritual d'infants.

El capítol quart («La societat jueva al segle XIV») avalua l'experiència comunitària marcada per diferències internes en el si de les comunitats i externament, entre comunitats, definida per la demanda de la taxació reial. Novament es posa èmfasi en el rol de funcionaris jueus i cortesans i de les elits com a responsables de lluites internes i inefectives en la direcció de les comunitats, com es demostra en la necessitat d'iniciatives privades per crear fundacions pietoses i confraries. Ray discuteix també aspectes econòmics i insisteix en la dedicació a l'artesanat i al comerç petit i mitjà per part de la majoria. Es discuteix el préstec en una secció separada com a ocupació econòmica ni generalitzada, ni principal, ni exclusiva per als jueus. Una darrera secció repeteix arguments presentats al primer capítol sobre la participació dels jueus en el comerç marítim, lluny de visions triomfalistes sobre xarxes internacionals i monopolis, i es discuteix el rol dels corredors, dins d'una categoria de comerciants petits i mitjans.

Ray dedica apartats específics a l'exercici de la medicina (legislació, ensenyament i associació de metges amb les elits i el poder reial) i a les tendències intel·lectuals al segle XIV. Una secció final, que sembla caure en conceptes de decadència moral reminiscents de l'obra de Baer, analitza separatament les noves tendències en la vida espiritual amb fonts rabíniques que discuteixen la baixa moralitat popular. Un curiós apèndix es dedica a la pietat femenina practicada popularment en rituals familiars i a través de màgia.

El capítol cinquè («Mort i taxes. Avalots, plaga i deute a mitjan segle XIV») és una avaluació de les destruccions i migracions causades per la croada dels pastorets, els efectes de la pesta negra i els conflictes bèl·lics entre la Corona d'Aragó i Castella i dins de cada regne. Ray insisteix en la temporalitat i la historicitat dels episodis de violència contra jueus durant aquest període, lligats a aquestes calamitats, i evitar de presentar-les com una experiència homogènia o com a part d'una inevitable marxa cap a l'expulsió de 1492.

El capítol sisè («1391. Avalots, conversió i el nou *statu quo*») conté una narrativa commovedora dels atacs de 1391 vistos com a causats per l'antagonisme religiós, econòmic i polític desenvolupat durant els segles XIII i XIV. Per a Ray, aquests assalts constituïren una ruptura de vides individuals i de xarxes familiars i comunitàries dels jueus hispànics que els abocà a situacions de recel i sospita, a l'empobriment i a l'exili. Els atacs de 1391 demostren la feblesa del poder reial en no poder controlar els avalots, i la incapacitat de les institucions per absorbir els conversos en el si de la societat cristiana.

El capítol setè («La societat jueva al segle XV») defineix la situació de les comunitats jueves i converses hispàniques posteriors a la desfeta de 1391 en tres etapes: la primera (1391-1415/1420) definida per la desorientació i, fins a cert punt, per la fluïdesa en la situació de jueus i conversos, quan moltes de les comunitats jueves es veieren empobrides i despoblades a causa de les conversions en massa i la pèrdua de capacitat per respondre a la pressió de la fiscalitat reial. El període següent (1414-1470) veié intents fallits de reorganització de les aljames, una creixent conflictivitat i inestabilitat política i una agressió ideològica contra conversos i jueus amb la proclamació de les primeres teories sobre neteja de sang i renovació d'acusacions de crims rituals contra jueus. El període final (1470-1492) inclou el regnat dels Reis Catòlics, contrari a les tendències anteriors, i durant el qual les mesures antijueves són fruit d'un govern fort i de circumstàncies arrelades en contextos específics dins un programa general de reforma sociopolítica. S'incrementa la deterioració de la situació jueva conversa i el procés culmina amb l'establiment de la Inquisició i, finalment, l'expulsió general.

L'epíleg avalua diverses conseqüències de l'expulsió de 1492, l'expulsió de jueus de Portugal, les conversions de membres de les elits jueves que es convertiren en elits converses i atragueren crítica i recel renovat de jueus i de cristians, les complicades relacions de competició econòmica entre jueus i conversos, i, sobretot, la creació de la cultura sefardita fora de Sefarad.

En definitiva, Ray ha escrit un llibre ambiciós en què es presenten una multitud d'aspectes de la vida jueva a la península Ibèrica. Malgrat certes limitacions en el tractament d'algunes àrees, el llibre és de gran utilitat com a síntesi i com a presentació de l'estat del coneixement general sobre la vida jueva medieval als regnes hispànics i ofereix claus sobre aspectes debatuts de la vida jueva medieval. És un llibre, sens dubte, interessant per al públic general interessat en la història jueva medieval i per a estudiants universitaris (incloent-hi postgraduats) que vulguin un llibre de referència actualitzat.

ANNA RICH ABAD

Universitat de Nottingham

anna.rich-abad@nottingham.ac.uk

<https://orcid.org/0000-0002-8169-7043>